

Adalet Muamması ve Michael Kohlhaas'ın Trajik Hikayesi

Sercan GÜRLER*

“*Haddini aşan her şey zıddına döner.*”

Adalet meselesi felsefi düşünceyi kuşkusuz öteden beri meşgul etmiştir. Felsefe tarihinin akla gelen ilk büyük isimlerinin neredeyse tamamı eserlerinde adalete de yer vermiş, bu çetin meseleyi çözmek için büyük bir mesai harcamıştır. Bu köklü çaba sonucunda adalete dair önemli hakikatler elde ettiğimiz inkâr edilemez. Buna karşın meselenin tamamen hâledildiği de herhâlde söylenemez. Dolayısıyla yaklaşık iki bin yıllık felsefe tarihinde bugün gelinen noktada âdeta bir adalet muamması ile karşı karşıyayız.

Bakışımızı genel felsefe tarihinden daha dar bir alana, hukuk felsefesine kaydığımızda da durum çok farklı değil. Her ne kadar hukuk felsefesi kitaplarında genellikle adalete bağımsız bir bölüm ayrılrsa da söylenenler, basma kalıp birtakım düşüncelerden, büyük filozofların veya hukuk felsefecilerinin çoğu zaman birbiriyle çelişen görüşlerini alt alta sıralamaktan öteye geçmemekte.

Gittikçe içinden çıkılmaz bir hâl alan bu süreç, nihayet adalet meselesinin hukuk felsefesi alanından tamamen çıkarılmasını savunan görüşlerin neredeyse hâkimiyet kurması noktasına gelip dayanmış durumda. Nitekim XX. yüzyılın en önemli hukuk felsefecilerinden Hans Kelsen (1881-1973), “Adalet Nedir?” isimli uzun makalesinde felsefe tarihindeki bu farklı ve birbiriyle çelişen adalet anlayışlarına dikkat çekmiş, salt bu durumdan dolayı adaletin göreceli olduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşımın doğal sonucu ise adalet meselesinin hukuk felsefesiyle bir alıp veremediğinin olamayacağını ileri sürmektir¹.

Bütün bu gelişmelere karşın unutulmalıdır ki kâinat boşluk kabul etmez. Felsefi düzeyde ne kadar görmezden gelinirse gelsin adalet, insanın duygu ve düşünce dünyasının en temel hakikatlerinden biri olmuştur her zaman. Uzunca bir süredir gerek genel felsefe alanında gerekse hukuk felsefesi literatüründe pek yer bulamamışsa da adalet meselesinin, edebi eserlerde sık sık karşımıza çıktığı inkâr edilemez.

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı

1 Hans Kelsen, **Was ist Gerechtigkeit?**, Wien, Franz Deuticke, 1953. Bu eserin İngilizcesi için bkz. Hans Kelsen, “What is Justice?”, Hans Kelsen, **What is Justice? (Justice, Law and Politics in the Mirror of Science Collected Essays)**, New Jersey The Lawbook Exchange, Ltd. Union, 2000, pp. 1-24. Bu kısa eser Türkçe’ye de çevrilmiştir: Hans Kelsen, “Adalet Nedir?”, Çev. Ali Acar, **TBB Dergisi**, No: 107, 2013, s. 431-454. Adalet kavramının göreceli olduğu, belirsizlikler içerdiği, dolayısıyla hukuka yönelik herhangi bir bilimsel ve felsefi çalışmanın konusu olamayacağı görüşüne bir başka örnek için bkz. Adnan Güriz, “Adalet Kavramının Belirsizliği”, **Adalet Kavramı**, Ed.: Adnan Güriz, 2. Baskı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Derneği, 2001, s. 7-37.

Özellikle son üç-dört yüzyıldır edebiyatçıların üzerinde en fazla durduğu meseleler arasında adalet de yer alır. Adalet konulu edebi eserlerin akla ilk gelen örneklerinden birisi de kuşkusuz *Michael Kohlhaas*'dir.

“Adalet Muamması ve Michael Kohlhaas'ın Trajik Hikâyesi” başlığını taşıyan bu makale de *Michael Kohlhaas* isimli eserde adalet meselesinin nasıl işlendiğini, bir erdem olarak adaletin hangi kişilik özellikleriyle yakın ilişki içerisinde olduğunu, hayata geçirilmesinin ne tür sonuçlar doğurduğunu incelemekte. Fakat özünde genel anlamıyla adalet meselesine odaklanmasına karşın makalenin, eserde kendisini alttan alta hissettiren Kantçı ahlâk öğretisi ve adalet anlayışına yönelik yazarın giriştiği bir tür sorgulamayı, hatta hesaplaşmayı da kendisine konu edindiği söylenebilir. Diğer bir deyişle makale, eserin kahramanı Michael Kohlhaas'ın kişiliğinde ortaya çıktığı şekliyle adalet erdeminin Kantçı ahlâk anlayışı çerçevesinde izah edilip edilemeyeceği hususunu da irdelemekte. Böylece adalete dair mevcut

kabullerimizi bir kere daha gözden geçirmemize vesile olmayı amaçlamakta.

...

*Michael Kohlhaas*², trajedi türünün son güzide örneklerini vermiş ünlü Alman yazar Heinrich von Kleist'in (1777-1811) bir *novella*'sıdır. İlk bakışta Kleist'in sanatsal kişiliğiyle örtüşmüyor gibi gözükabilir. Zira Kleist'in ünü, dram türünde yazdığı eserlerden kaynaklanır. Fakat Stefan Zweig'in da dediği gibi Kleist'in asıl kişiliği, ruh dünyası, düz yazılarında, özellikle de *novella*'larında ortaya çıkar³. *Novella*'ları arasında da *Michael Kohlhaas*'ın özel bir yeri vardır. Zira yine Zweig'in yorumuyla Michael Kohlhaas, Kleist'in yarattığı en sıra dışı karakterdir; büyük ölçüde kendisini temsil etmektedir⁴. Fakat bu çalışma açısından daha da önemlisi, yazarın diğer eserleriyle karşılaştırıldığında *Michael Kohlhaas*'ın, hukukla ve hukuki meselelerle en fazla ilgilendiği eseri olmasıdır. Özellikle de adalet meselesi, eserin temel konusunu oluşturur.

2 Kleist'in Michael Kohlhaas isimli bu eserinin Türkçe'de tespit edebildiğimiz kadarıyla dört farklı tercümesi bulunmaktadır: Heinrich von Kleist, **Michael Kohlhaas**, Çev.: Necip Uçok, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991; Heinrich von Kleist, **Michael Kohlhaas**, Çev.: Bilge Uğurlar - Türkis Noyan, 2. Basım, İstanbul, Can Yayınları, 2011; Heinrich von Kleist, **Michael Kohlhaas**, Çev.: Selçuk Ünlü, Konya, Palet Yayınları; Heinrich von Kleist, “Michael Kohlhaas”, içinde Heinrich von Kleist, **Düello (Bütün Öyküler)**, Çev.: İris Kantemir, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 1-85. Biz bu çalışmada Can Yayınları'ndan çıkan tercümeyi temel alacağız. Eser ayrıca sinemaya da uyarlanmıştır. Bu uyarlamalardan en önemli ikisi sırasıyla şunlardır: Volker Schlöndorff'un yönettiği Michael Kohlhaas – der Rebell (1969) ve Arnaud des Pallières'nin yönettiği Age of Uprising: The Legend of Michael Kohlhaas (2013). Bu son uyarlama Adalet için ismiyle Türkiye'de de piyasaya sürülmüştür.

3 Stefan Zweig, **Kendileri ile Savaşanlar (Kleist, Nietzsche, Hölderlin)**, Çev.: Gürsel Aytaç, 5. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s. 46-47. Kleist'in novella türünde kaleme aldığı eserlerin özelliklerini inceleyen ayrıntılı bir çalışma için bkz. Bianca Theisen, “Strange News: Kleist's Novellas”, **A Companion to the Works of Heinrich von Kleist**, Ed.: Bernd Fischer, Camden House, 2003, pp. 82-102

4 Zweig, **Kendileri ile Savaşanlar (Kleist, Nietzsche, Hölderlin)**, s. 47.

En son tamamlanmış hâli 1810'da yayımlanan bu eser, XVI. yüzyılda yaşanmış gerçek bir olaydan esinlenerek kaleme alınmıştır. Yazarının ifadesiyle “devrinin en dürüst ve haksever, aynı zamanda da en dehşetengiz insanlarından”⁵ birinin, Michael Kohlhaas'ın trajik hayatını konu alır.

Eserin konusu ilk bakışta son derece basittir. Haksızlığa uğramış dürüst bir vatandaşın hak arama mücadelesidir denilebilir kısaca. Her türlü meşru yola başvurmasına karşın bir türlü hakkını alamamıştır bu dürüst vatandaş. Hatta bu uğurda çok sevdiği karısını dahi kaybetmiştir. O güne kadar hukuka aykırı, gayri meşru hiçbir yola tenezzül etmeyen bu ideal vatandaş, çareyi kendi hakkını kendisi almakta bulur. Bu amacını gerçekleştirmek için de etrafına topladığı adamlarıyla kendisine haksızlık eden kişinin peşine düşer. Fakat olaylar kısa sürede çığırından çıkar, bu dürüst ve ideal vatandaş tam anlamıyla bir eşkiyaya dönüşür. Önüne çıkan her şeyi yakıp yıkan, çoluk çocuk demeden herkesi öldüren bu çete reisi, ancak çok sevdiği, takdir ettiği dini önderi Martin Luther'in müdahalesi ile eylemlerinden vazgeçer. Davasını, yine meşru ve olağan yollarla savunmaya razı olur. Ama haksızlıkların peşini bir türlü bırakmadığı bu adalet timsali adam, bu kez de toplum düzenini bozmakla suçlanır ve her ne kadar baştaki talepleri karşılansa da ölüm cezasına çarptırılmaktan kurtulamaz.

Yukarıda da belirtildiği gibi ilk bakışta basit bir hak arama hikâyesi gibi gözükse de bu eserde Kleist, bize aslında adaletin ne kadar netameli bir mesele olduğunu göstermek ister. Adaletsizliğe uğramış bir kişinin adalet peşinde koşarken isteyerek veya

istemeyerek kendisinin de birtakım adaletsizliklere yol açabileceğini gayet çarpıcı bir şekilde anlatır. Adalet, evet belki çok temel bir insani duygudur fakat kişinin, diğer insani duyguları görmezden gelmesine de yol açabilir. Adaletin dışındaki erdemleri hayata geçirebilmesinin önünde en büyük engellerden birisi, yine adaletin bizzat kendisi olabilir. Daha da önemlisi, adalet çok kolay bir şekilde intikam duygusuna dönüşebilir. Kişi, bir anda kendisini intikam ateşine düşmüş, gözü başka hiçbir şey görmeyen, dünyanın en zalim insanı olarak da bulabilir. Adalet saikiyle mi yoksa salt intikam duygusuyla mı hareket ettiğini tespit etmek her zaman o kadar da kolay olmayabilir. Yani adalet ile intikam duygusu arasında zannedildiğinden çok daha yakın bir ilişki vardır. Sonuç olarak *Michael Kohlhaas*, adaletin işte bu farklı yönlerine işaret etmek suretiyle okuyucuyu, hukuka ve hukukun temelinde yer aldığı varsayılan adalete dair daha derinlemesine bir sorgulamaya davet etmektedir.

...

Tıpkı diğer büyük edebi eserler gibi Kleist'ın bu uzun hikâyesi de kuşkusuz çok katmanlıdır. Farklı yorumlara, değerlendirmelere müsaittir. Nitekim eser hakkındaki çalışmalara bakıldığında bu çok katmanlılık daha iyi anlaşılır. Örneğin bu yorumlardan birisi eserin, Kleist'ın yaşadığı dönemde Almanya'da tartışılan hukuki, siyasi ve ekonomik reformlarla ilgili olduğu yönündedir. Bu yoruma göre eserin konusu, her ne kadar XVI. yüzyılda yaşanmış gerçek bir olaydan alınmışsa da yazar, aslında XIX. yüzyıl Almanyası'nın tarihi koşullarını göz önünde bulundurmaktadır.

5 Kleist, *Micael Kohlhaas*, s. 9.

O dönemde Prusya ismini taşıyan ülkede ön plana çıkan en önemli gelişmelerden birisi de devletin birliğini sağlaması ve bu süreçte hukukun oynayacağı roldür. Başta Alman Medeni Kanunu ve Ceza Kanunu'nun hazırlanması olmak üzere kapsamlı kodifikasyon hareketleri ve bu hareketlerin ortaya çıkardığı hukuki meseleler toplumda geniş yankı bulmaktadır. Toplumunu yeni baştan kurmanın doğurduğu meseleler sadece hukuki değil siyasidir de. Dolayısıyla hukukçular kadar düşünürler ve edebiyatçılar da bu meselelerle yakından ilgilenmektedir. Kleist, eserini, işte böylesine tartışmalı bir ortamda kaleme almıştır. Michael Kohlhaas'ın özelinde eserde bize anlatılan hikâye aslında yükselişte olan yeni burjuva sınıfının, eski düzeni temsil eden aristokratlara karşı mücadelesidir. Üstelik sadece bu uzun hikâyesi değil Kleist'in trajedi türünde kaleme aldığı diğer pek çok eseri de aynı temayı paylaşır⁶.

Michael Kohlhaas'a yönelik diğer bir yorum ise nispeten daha yoğun tartışmalara sebep olmuş bir değerlendirmedir. Bu yoruma göre Kleist'in yine pek çok eserinde karşımıza çıkan temel mesele, dönemin en etkili filozoflarından Immanuel Kant'a (1724-1804) yönelik bir sorgulama, hatta hesaplaşma. "Kant krizi" ismi verilen ve özel hayatında da kendisini fazlasıyla

meşgul etmiş olan bu sorun, Kleist'in ciddi bir düşünce buhranına düşmesine bile yol açmıştır. Önceleri Kant'tan çok fazla etkilenen Kleist, kısa bir süre sonra bu büyük Alman filozofunun varlık, bilgi ve ahlâk anlayışında kendisini bir türlü tatmin etmeyen bir şeylerin olduğunu fark etmiştir. Edebi eserlerinde değil de daha çok yakınlarına yazdığı mektuplarda dile getirdiği bu metafizik buhran, Kleist'ı intiharın eşiğine kadar getirmiştir. *Michael Kohlhaas*'da işlenen de, aslında adalet üzerinden Kantçı ahlâk anlayışıyla girişilen işte bu hesaplaşmadır. Kleist'in bize sorgulatmak istediği, Kant'ın kategorik buyruğa dayalı ödev ahlâkı ve bu ahlâk anlayışından türeyen adalet yaklaşımının gerçek yaşamla ne kadar uyduğudur. Bu sorgulama aynı zamanda Aydınlanma düşüncesinin katı akılcı yaklaşımına yönelik bir hesaplaşmadır da. Bu yorum açısından bakıldığında, Kohlhaas ne bir köylü isyanına önderlik edecek bir halk kahramanı, ne de köhnemiş aristokrat sınıfının temsil ettiği geleneksel değerlerin karşısına liberal değerlerle çıkan bir burjuvadır. Evet belki bu şekilde de okunabilir Kohlhaas'ın hikâyesi. Fakat Kleist'in buradaki asıl amacı, portresini çizdiği karakterin trajik bir kahraman olduğunu göstermek ve bu karakter üzerinden adaletin trajik yönünü bize bir kere daha hatırlatmaktır⁷.

6 Bu tür bir değerlendirme için bkz. Elystan Griffiths, **Political Change and Human Emancipation in the Works of Heinrich von Kleist**, Camden House, 2005. Bu kapsamlı çalışmanın özellikle "Administration and Justice" başlıklı bölümü yukarıda belirttiği şekilde eser ile dönemin hukuki ve siyasi koşulları arasındaki bağlantılara ayrılmıştır. Michael Kohlhaas da bu bölümde incelenmektedir, bkz. *Ibid.*, pp. 134-142.

7 Hem eserlerinin genelinde hem de Michael Kohlhaas bağlamında Kleist'a yönelik bu tür bir yorum için bkz. Tim Mehigan, "'Betwixt a false reason and none at all': Kleist, Hume, Kant, and the 'Thing in Itself'", **A Companion to the Works of Heinrich von Kleist**, Ed.: Bernd Fischer, Camden House, 2003, pp. 165-188. Özellikle Michael Kohlhaas'ı konu edinerek Kleist'in yaklaşımını Kant'ın ahlâk anlayışıyla karşılaştıran hayli ilginç bir tez çalışması için bkz. Lindsey Marie Mitzen, "Michael Kohlhaas and the Limits of Kantian Reason, Morality, and Law", **Department of German and Scandinavian and the Graduate School of the University of Oregon**, 2014, *passim*.

Nitekim büyük ölçüde yukarıdaki ikinci yorumu esas alan bu çalışmada da Michael Kohlhaas'ın hikâyesi, adalet meselesi çerçevesinde incelenecektir. Eser boyunca Kohlhaas, çeşitli haksızlıklarla karşılaşır. Karşılaştığı bu haksızlıklar Kohlhaas'ın ruhunda dalgalanmalara yol açar. Bu dalgalanmalara paralel şekilde adaletle yüklediği anlam da değişir. Bu değişiklikler, söz konusu haksızlıklara karşı nasıl bir tavır alacağını, diğer bir deyişle eylemlerinin yönünü ve şeklini de belirler. Bu arada hikâye boyunca bir dizi ahlâki, siyasi ve hukuki hadise cereyan eder. Bütün bu olup bitenler aracılığıyla okuyucu, adalet meselesine dair bir düşünme ve sorgulama imkânı bulur. Dolayısıyla hikâyenin bu gi-dişatına uygun olacak şekilde aşağıda önce Michael Kohlhaas'ın karakter özellikleri değerlendirilecek, ardından olayların gelişim çizgisine bağlı olarak bu karakter özelliklerinin, kararları ve eylemleri üzerinde nasıl etkiler doğurduğu incelenecek, karşısına aldığı siyasi ve hukuki düzen ile arasındaki ilişkinin farklı merhalelerine değinilecek, nihayet o kaçınılmaz sona kendisini götüren süreçteki tavırları irdele-necek. Bütün bu inceleme ve sorgulamalar Kantçı ahlâk ve adalet anlayışının eleştirisi bağlamında gerçekleştirilecek.

Fakat eseri bu çizgi üzerinde değerlendirmeye geçmeden önce adalet meselesinin hukuk felsefesindeki serüvenini kısaca hatırlamakta fayda var. Zira ancak bu uzun serüvenin aşamaları dikkate alındığında eserdeki adalet tartışmasının anlamı ve önemi ortaya çıkar.

...

Hukuk felsefesi tarihinde adalet denildiğinde akla hemen doğal hukuk gelir. Adalet meselesiyle en fazla uğraşan hukuk felsefecileri, doğal hukukçulardır. O kadar ki hukukun temelinde adaleti görür, hatta adil olmayan hukukun hukuk dahi olamayacağını söyleyecek kadar da ileri giderler. İşte bu düşünür ve filozofların ortaya koyduğu görüşlere kabaca doğal hukuk öğretisi ismi verilebilir.

Kökeni Eski Yunan'a kadar uzanan doğal hukuk öğretisinin klasik örneği, Antigone trajedisinde şu ifadelerle karşımıza çıkar:

“Bu yasağı ilan eden Zeus değildi ki;

Ne de Adalet Tanrıçası

Buyurdu böyle bir şeyi insanlara.

Senin emrin, ölümlü insana

Tanrıların değişmez, yazılı olmayan yasalarını

Hiçe sayma gücü verecek kadar güçlü gelmedi bana.

O yasalar bugün ya da dün konmadı,

Evvel ezel vardı.”⁸

Mevcut her türlü hukuk düzeninin üzerinde değişmez, evrensel ve bağlayıcı birtakım ahlâk kurallarından oluşan bir hukuk düzeninin varlığı düşüncesi, *Antigone*'den beri pek çok düşünürü etkilemiştir. Bugüne kadar bu konuda devasa bir külliyat oluşmuş, doğal hukuk öğretisi, bir takım ahlâki-hukuki-siyasi ilkeleri ifade eden kapsamlı bir felsefi kurama dönüşmüştür.

8 Sofokles, *Antigone*, Çev.: Ayşe Selen, İstanbul, Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları, 2011, s. 26.

Fakat söz konusu bu külliyata bakıldığında doğal olduğu varsayılan bu ahlâki-hukuki-siyasi ilkelerin nelerden oluştuğu konusunda maalesef tam bir uzlaşmaya varılamamıştır.

Nitekim *Antigone*'den bugüne doğal hukuk öğretisi kendi içerisinde çok farklı yorumlara tabi tutulmuştur. Buna karşın yine de hukukun, insanların aklıyla erişebileceği evrensel bir takım ilkelerden oluştuğu düşüncesinden hiçbir zaman vazgeçilmemiştir. Bu ilkeler ahlâkidir ve herkes kendi aklıyla bunları bilebilir. Hukuk ile ahlâkın keşim kümesini oluşturan bu ilkelerin temelinde ise kuşkusuz adalet yer alır.

Yukarıda ana hatlarıyla tasvir edilen doğal hukuk öğretisi Batı felsefe tarihinin sürekliliği taşıdığı bir ahlâki-hukuki-siyasi yaklaşımdır. Platon ve Aristoteles'ten Cicero ve Romalı hukukçulara, Augustine ve Aquinalı Thomas gibi Ortaçağ Hristiyan düşünürlerinden Grotius gibi Yeni Çağ devletler hukuku kuramcılarına ve nihayet Hobbes, Locke ve Rousseau'da en gelişmiş şeklini alan Toplum Sözleşmesi geleneğine kadar doğal hukuk kuramının izi sürülebilir. Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra daha çok doğal haklar kuramına dönüşse de XIX. yüzyıla kadar en azından Batı düşüncesinde varlığını daima sürdürmüştür.

Bütün pozitif hukuklardan bağımsız ve üstün, aşkın bir ahlâki-hukuki-siyasi düzenin varlığı varsayımına dayanan doğal hukuk öğretisi, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren eski gücünü kaybetmeye başlar. Zira dünyanın içerisinde bulunduğu bu dönemde, bütün insanlığın üzerinde anlaşabilece-

ği evrensel bir takım ahlâki ilkelerin yavaş yavaş terkedildiği görülmektedir. Hatta her durumda vicdanının sesini dinleyecek kadar ahlâklı, kendi kararlarını kendisi almaya muktedir özgür iradeli ve akıl sahibi bireylerden oluşan bir insanlık fikrinin bizzat kendisinden bile kuşulanılmaktadır. Üstüne üstlük insanın özü, doğası veya insanı insan yapan değişmez nitelikler gibi o zamana kadar neredeyse bütün kültürlerde tartışılmadan benimsenen genel kabuller kıyasıya eleştirilmektedir. İşte *Michael Kohlhaas*'ın yazıldığı dönem, tam da toplumların evrensel bir takım ahlâk ilkelerine dayalı akılcı hukuk sistemlerinin değil de aşkın hiçbir kaynaktan türemeyen salt faydacı gayeleri hayata geçirmeyi hedefleyen pozitif hukuk sistemlerinin geçerli olduğu, hemen hemen herkesin sadece kendi bencil çıkarlarını gözettiği bir toplum yapısının ortaya çıkmaya başladığı bir dönemdir. Burada artık evrensel ahlâk ilkelerine uygun davranan değil de güçlü olan haklıdır. Bu açıdan bakıldığında *Michael Kohlhaas*'ın, modern toplumları karakterize eden bir yabancılaşma duygusunun izdüşümü olduğu söylenebilir. Aynı dönemde yazılan diğer edebi eserlerde de rahatlıkla bulabileceğimiz temalar bu eserde de görülmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse evrensel doğal hukuk ilkeleri ve bu ilkelerden türetilen adalet anlayışı ve hukuk düşüncesi ile güçlünün haklı olduğu, tek gayesinin herkesin kendi çıkarını azamileştirmesi için gerekli koşulları sağlamak olan bir ahlâk ve adalet anlayışı arasında sıkışıp kalan modern bireylerin içinde bulunduğu kararsızlık, belirsizlik ve çelişkinin hikâyesidir *Michael Kohlhaas*⁹.

9 Richard Sterne, "Reconciliation and Alienation in Kleist's "Michael Kohlhaas" and Doctorow's Ragtime", *Legal Studies Forum*, Vol. XII, No. 1, 1988, pp. 5-22, pp. 6-7.

Daha da yakından bakıldığında ise eserde asıl tartışılan meselenin Aydınlanma düşüncesinin özellikle Kant'ta zirveye varan akılcılığı olduğu görülür. Doğal hukukun ve dolayısıyla bir ahlâki ilke olarak adaletin modern zamanlarda en usta formülünü Kant geliştirmiştir. Kant genel ahlâk felsefesinde ortaya koyduğu ödev etiğini, son yıllarında kaleme aldığı *Ahlâkın Metafizigi*'nde biraz da dönemin pozitivist eğilimleriyle uzlaşma pahasına siyasi ve hukuki meselelere uygulamış ve bugün hâlâ taraftar bulan adalet kuramını geliştirmiştir.

İşte Kleist da bu büyük ustanın ahlâk anlayışı ve adalet düşüncesini eserlerinde kıyasıya eleştirmiştir. Fakat bu eleştirisi, Kant'ın etkisinden tamamen kurtulduğu anlamına da gelmez. Zira aslında eserlerinde karşımıza çıkan Kant'a dair bir belirsizliktir. "Kant krizi" ismi verilen bu fikir buhranını eserleri aracılığıyla aşmaya çalışmıştır. Bu çabasında ne kadar başarılı olmuştur bilinmez ama şurası bir gerçektir ki söz konusu buhranın yarattığı gel-gitler, Kleist'in eserlerinin modern edebiyatın seçkin örnekleri arasında zikredilmesine yol açmıştır.

Aslında döneminin romantizm akımının tipik özelliklerinden olan uçlarda gezinen fikirler, karmaşık duygular, çelişkiler ve iniş çıkışlar, Kleist'in hem yaşamında hem de eserlerinde çok belirgindir. Yine Romantikler'in pek çoğunda görülebileceği üzere, bu özellikler Kleist'da da Kant'la bir nevi hesaplaşma şeklinde ortaya çıkmıştır¹⁰.

Almanya'nın XIX. yüzyılının ilk yarısına damgasını vurmuş, aralarında Hölderlin ve Novalis gibi insanlık tarihinin görüp görebileceği en büyük yaratıcıların da yer aldığı, çoğu ya intihar etmiş ya da çıldırmış, "Alman edebiyatının Goethe ve Schiller'den sonra, sıcak bir öğlen güneşinin ardından çıkan büyük bir yangın gibi ortaya çıkardığı o ateşli dâhiler"¹¹ den birisi de Kleist'tir. Sadece dönemin Almanyası'nın değil belki de modern insanın bütün o çırpınışlarını, çelişkilerini, dengesizliklerini, duygusal boşalmalarını Kleist da eserlerinde çarpıcı bir şekilde işlemiştir.

Bütün bu fikri ve ruhi karmaşa içerisinde adalet meselesi de tabii ki nasibini almıştır. Bu açıdan Kleist ayrı bir yere sahiptir. Zira belki de dönemin adalet meselesiyle en fazla uğraşan isimlerinden biridir.

10 Kant'ın Romantizm akımı ile ilişkisi tartışmalıdır. Özellikle insana ve özgürlüğüne verdiği önem Romantikleri önemli ölçüde etkilemiştir. Buna karşılık akılcılığı, özellikle de ahlâki konularda akla tanıdığı merkezi yer, Kant'ın, Aydınlanma düşüncesinin ısrarlı bir takipçisi olduğunu gösterir. Romantik düşünür ve sanatçıların en fazla karşı çıktığı da bu akılcı Aydınlanma düşüncesidir. Bu yönüyle de hedeflerine Kant'ı koyarlar. Kant'ın ve özellikle Alman idealist felsefenin Romantizm üzerindeki etkisi için bkz. Ricarda Huch, **Alman Romantizmi**, Çev.: Gürsel Aytaç, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005, s. 109-127; Isaiah Berlin, **Romantikliğin Kökleri**, Haz.: Henry Hardy, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 90-101; Besim F. Dellaloğlu, **Romantik Muamma**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002, s. 23-44. Kleist'in eserlerinin genelinde Aydınlanma karşıtı düşünceler için bkz. Helmut J. Schneider, "The Facts of Life: Kleist's Challenge to Enlightenment", **A Companion to the Works of Heinrich von Kleist**, Ed.: Bernd Fischer, Camden House, 2003, pp. 141-163.

11 George Steiner, **Tragedyanın Ölümü**, Çev.: Burç İdem Dinçel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 163.

Yukarıda da belirtildiği gibi Kleist'in eserleri aslında Kant'la bir hesaplaşma niteliğindedir. Düşünsel ve duygusal bir kriz şeklinde ortaya çıkan bu hesaplaşma, bir başka açıdan doğal hukuk düşüncesinin de sorgulanması anlamına gelir¹². Hemen hemen bütün eserlerinde hissedilen ve çığırnlığa varan bu gerginlik ve çelişki, adalet meselesi söz konusu olduğunda doğal hukuk yaklaşımının, özellikle de Kantçı versiyonunun test edilmesinden başka bir şey değildir. İşte adalet meselesi karşısındaki bu tavrı Kleist'in en açık bir şekilde *Michael Kohlhaas* eserinde görülmektedir.

Şimdi eseri daha detaylı incelemeye ve değerlendirmeye geçebiliriz.

...

Michael Kohlhaas, XVI. yüzyılda Almanya'nın Brandenburg eyaletinde yaşayan bir at tüccarıdır. Kendi ismini taşıyan çiftliğinde karısı, çocukları ve yardımcılarıyla birlikte gayet huzurlu bir hayat sürmektedir. Dürüstlüğü, hakkaniyetli oluşu ve yardımseverliğiyle tanınan bu adamın tek amacı, çocuklarına çalışkanlığı ve sadakati öğretmek, onları Tanrı korkusuyla yetiştirmektir. Kısaca ideal vatandaşı timsalidir.

Fakat gereğinden fazla gelişmiş adalet duygusu, kendisini bir hayduta ve katile dönüştürecek bu adamın, kendi sonunu yine kendisinin hazırladığı söylenebilir. Aslında "bir erdemi aşırıya vardırmasaydı", yazarının ifadesiyle "dünya onun hatırasını saygıyla anacaktı."¹³ Nitekim yazmasına "devrinin en dürüst ve haksever, aynı zamanda da en dehşetengiz insanlarından biriydi"¹⁴ dedirten de Michael Kohlhaas'ın işte bu özelliğidir.

Eserin daha ilk satırlarında tasvir edildiği şekliyle Michael Kohlhaas çelişkilerin insanıdır. Ruhunda hem adaleti hem de zulmü barındıran bir karakteri merkeze alması, Kleist için aslında hiç de alışılmadık bir durum değildir. Kafa karıştıran veya içinden çıkılmaz bir özellik arzeden bu tür çelişkiler, Kleist'in diğer eserlerinde de sık sık görülür. Üstelik bu çelişik durumların veya kişiliklerin nasıl anlaşılması gerektiği sorusu çoğu zaman cevapsız bırakılır. Nitekim burada da okuyucu, ortadaki çelişik durumu çözmesi için Kohlhaas'ın karakterini anlamaya teşvik edilir. Fakat "dürüst ve haksever" olma ile "dehşetengiz" olma özellikleri bir insanda nasıl birarada yer alabilir? İşte bu sorunun cevabını vermesi gereken okuyucunun kendisidir¹⁵.

12 Aslında tıpkı diğer Romantik yazarlar gibi Kleist'in da karşı çıktığı husus, eşya ve hadiselerin ezeli, değişmez, mutlak ve evrensel bir takım doğa yasalarına tabi olduğu görüşüdür. Romantikler'e göre gerçeklik, çoğu zaman akıl aracılığıyla keşfedilmeyi bekleyen sabit bir doğaya (*rerum natura*) sahip değildir. Bu yaklaşım, kaçınılmaz olarak hukuk alanına da yansır. Bu açıdan bakıldığında Romantikler'in, Antigone'den beri kabul edilen doğal hukuk düşüncesini benimsemeyeceği rahatlıkla söylenebilir (Berlin, **Romantikliğin Kökleri**, s. 138, 141, 143, 149, 152).

13 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 9.

14 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 9.

15 Mitzen, "*Michael Kohlhaas* and the Limits of Kantian Reason, Morality, and Law", pp. 6, 36. Aslında Kleist'in bütün *novella*'ları metafizik meseleleri konu alır. Yine hemen hemen her *novella*'da karakterler dünyaya dair inançlarının sarsılacağı, hatta yıkılacağı durumlar içerisinde bulurlar kendilerini. Bu da eşya ve hadiselerin tümüne yönelik acılı bir sorgulama sürecine girmelerine yol açar (Mitzen, "*Michael Kohlhaas* and the Limits of Kantian Reason, Morality, and Law", p. 37).

İşte bu sıra dışı adamın trajik hikâyesi, yetiştirdiği atları her zamanki gibi panayırlarda satmak üzere yola çıkmasıyla başlar.

Saksonya eyaleti sınırları içerisinde yol alırken görkemli bir şövalye şatosunun önünde ağaç kütükten bir sınır bariyeri çıkar karşısına. Bariyerin hemen yanındaki kulübeden çıkan bekçiden, üzerinde durduğu toprakların hükümdar tarafından şatonun sahibi asilzadeye imtiyaz verildiğini öğrenir. Yoluna devam edebilmesi için belirli bir ücret ödemelidir. Duruma önce şaşırır fakat sonra razı olan at taciri, geçiş ücretini vermeyi kabul eder.

Tam yoluna devam edecekken bu kez de önüne şatonun kâhyası çıkar. Buradan geçebilmesi için hükümdarın onayladığı bir geçiş belgesi göstermesi gerektiğini söyler. Kohlhaas, bugüne kadar defalarca buradan geçtiğini ve hiçbirinde böyle bir belge gerekmediğini, üstelik mesleği ile ilgili bütün mevzuatı bildiğini ve böyle bir düzenlemenin olmadığını ne kadar söylesen söylesin kâhya yine de geçmesine izin vermez.

Bunun üzerine Kohlhaas, asilzadeyle görüşmek ister. İstenen geçiş belgesini temin edeceğini belirtip şimdi yoluna devam etmesi için kendisine izin verilmesini talep ettiğinde asilzade, önce gayet ilgisiz, bu talebini kabul etmeye yanaşır. Fakat kâhyanın ısrarı ve önerisi üzerine at tacirinin geçiş belgesi bulup getirinceye kadar yanındaki atlardan birkaçını rehin bırakması gerektiğini, yoksa bariyerin arkasına defedileceğini söyler.

Bu tür bir muameleyi içine sindiremeyen Kohlhaas, çaresiz, içinde bulunduğu

duruma razı, en güvendiği yardımcısıyla birlikte atlarından ikisini bırakarak şatodan ayrılır.

En yakın şehre geldiğinde kendisinin de tahmin ettiği üzere böyle bir geçiş belgesi olmadığını öğrenir. Asilzadenin bu manasız hareketi üzerine pek düşünmeksizin atlarını satmak için yoluna devam eder.

İşini bitirip de tekrar evine dönme vakti geldiğinde atlarını geri almak için şatoya uğrar. Geçiş belgesi diye bir şeyin gerekli olmadığını söyledikten sonra atlarını geri ister. Fakat atları hiç de bıraktığı zamanki gibi değildir. Bıraktığında hayli besili ve güzel görünen atların yerinde sıska, bir deri bir kemik, bir çift kirli at vardır.

Sebebini sorduğunda şatonun kâhyası, kendilerine verilen yemlere karşılık atların tarlada çalıştırıldıkları cevabını verir. Ayrıca yardımcısının şatodan kovulmasından sonra kimsenin atlara bakmadığını, bakmak zorunda da olmadığını söyleyerek üste çıkmaya çalışır. Kohlhaas, duydukları karşısında son derece öfkelenmiş, ama yine de adalet duygusuna boyun eğerek yardımcısının hatasının ne olduğunu öğrenmek ister. Kâhyanın anlattığı hikâyeye inanmak istemese de durumu kabullenip kendi çiftliğine döner.

Tam bu noktada biraz durup Kohlhaas hakkında birkaç tespitte bulunmakta fayda var. Görüldüğü üzere ve ilk satırlardaki tasvirlerle de uygun olarak Kohlhaas'ın karakter özelliklerine dair bir şeyler rahatlıkla söylenebilir. Dikkat edilecek olursa Kohlhaas, ne kadar anlamsız ve kabul edilmesi zor talepler ve iddialarla karşılaşmış olursa olsun, üstelik atlarının durumu da izahı

gerektirmeyecek kadar açık görünmesine karşın yine de karşısındaki suçlamakta aceleci davranmamaktadır. Yani, adalet duygusundan zerre taviz vermemektedir. Diğer bir deyişle “altın terazisi ayarındaki adalet duygusu hâlâ” tereddütdedir; “vicdanının kürsüsü önünde henüz hasmına bir suç yükleyip yüklememek konusunda emin” değildir¹⁶.

İşte bu sebeple aynı hikâyeyi bir de yardımcılarından dinlemeyi ister. Burada da yardımcısının söylediklerini hemen kabul lenmez. Yardımcısını amansız bir sorgulamaya tabi tutar ve olayların gerçekten yardımcısının anlattığı şekilde gerçekleştiğinden tam anlamıyla emin olmak ister. Ancak bütün olup bitenleri ve yardımcısının söylediklerini başından itibaren düşündükten sonra kendisine, atlarına ve yardımcısına haksızlık edildiği sonucuna varır. Bir kere bu sonuca varduktan sonra da asilzade aleyhine dava açmaya karar verir.

Kohlhaas'ı asilzadeye dava açma fikrine götüren sürecin önemli bir özelliği vardır. Burada yine Kohlhaas'ın o adalet sever karakteri devreye girer. Kohlhaas sadece kendisinin uğradığı haksızlık için değil, bölgede yaşayan ve aynı muamelelere maruz kalan diğer insanlar için de harekete geçmek istemektedir. Kohlhaas'ın bu tercihinin temelinde kuşkusuz Kantçı bir ödev ahlâkının yer aldığı çok açıktır. Bu ödev anlayışı ruhunda aynı anda iki farklı duygunun çarpışmasına yol açmaktadır:

“Dünyanın bozuk düzeninin farkında olan haklı bir duygu, onu gördüğü bunca hakarete rağmen, bu işte gerçekten kâhyanın iddia ettiği gibi uşağın herhangi bir suçu varsa, atlarının kaybını bunun adil bir sonucu olarak kabullenip üzüntüsünü dindirmeye yöneltiyordu. Buna karşılık içindeki yine aynı derecede sağlam bir duygu -üstelik yola devam ettikçe ve uğradığı her yerde Tronkenburg'dan geçen yolculara her gün yapılan haksızlıkları işittikçe, giderek daha derinlere kök salan bir duygu-, bütün bu mesele görüldüğü gibi bir danışıklı dövüşten ibaretse, var gücüyle yerine getirmesi gereken bir yükümlülük olarak, işittiği hakaretlerden ötürü kendisinden özür dilenmesini ve diğer vatandaşların da ileride böyle bir olayla karşılaşmalarını için güvence sağlanmasını öğütüyordu.”¹⁷

Dava dilekçesinde asilzadenin kanuna uygun bir şekilde cezalandırılmasını, haksız alıkonulan atlarının eski hâllerine dönünceye kadar bakılmasını, uşağının uğradığı zararın tazmin edilmesini ister. Aslında Kohlhaas için ortadaki hukuki mesele gayet açıktır: Zararının karşılanması. Bir çeşit denkleştirici adalettir bu; zarara uğrayan her kişinin başvurabileceği en olağan hak arama yolu. Dikkat edilirse Kohlhaas'ın buraya kadarki tavrı açıkça hukuktan yanadır. Hukuka güveni neredeyse tamdır.

16 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 16.

17 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 17-18.

Aradan aylar geçmesine rağmen davasında herhangi bir gelişme olmaz. Daha da kötüsü, avukatından öğrendiği kadarıyla mahkeme davasını reddetmiştir. Zira asilzadenin, hükümdarın yardımcıları arasında akrabaları vardır. Bu kişiler davanın reddedilmesini istemiştir. Avukatın da kendisini azletmesini istemesi üzerine Kohlhaas, durumunu Brandenburg valisine anlatır. İyi niyetli vali, Kohlhaas'ı haklı bulur ve davasını Brandenburg hükümdarına iletceğini söyler.

Fakat kısa bir süre sonra validen de olumsuz haber gelir. Kohlhaas'a şatoya gidip atlarını almasını ve davasından vazgeçmesi tavsiye edilir. Bu arada şatoda kalan atlarının hâlâ tarlada çalıştırıldığını da öğrenir.

O âna kadar sabredip öfkesini kontrol eden, her hâlükârda tarafları sonuna kadar dinleyip kimseye haksızlık etmek istemeyen ve umudunu daima koruyan at taciri bu haberi de aldıktan sonra âdeta yıkılır. Yıkılır yıkılmasına ama yazarının ifadesiyle “dünyayı böylesine korkunç bir bozuk düzenin içinde görmekten duyduğu acının ortasından, kendi bağrında düzenin oluştuğunu hissetmenin memnuniyeti bir kıvılcım gibi fişkırlarak tepesinde”¹⁸ çakar. Adalet duygusu öyle bir seviyeye ulaşır ki gözü başka bir şey görmez olur. Adaletin tesisi, hayatının yegane amacı hâline gelir:

“Öyle amaçlar vardır ki, karşılaştırıldığında, ailesinin başında saygıdeğer bir

*baba olarak bulunmak daha önemsiz ve değersiz kalır.”*¹⁹

Kohlhaas'ın ruhunun “büyük işler peşinde”²⁰ olduğunu anladığımız bu aşama, hikâyenin ilk dönüm noktasıdır. Haksever, ideal vatandaş Kohlhaas'ın adalet duygusu yavaş yavaş bir saplantıya dönüşmektedir. Artık hukuktan ümidini kesmiş, ideal vatandaşlığı da umarsamaz olmuştur. O kadar ki evini, arazilerini, bütün malını mülkünü satmaya karar verir.

Bu durumdan fazlasıyla kaygılanan karısı, dilekçesini hükümdara kendisinin verebileceğini söyler. Zira büyük ihtimalle hükümdara ulaşmamıştır dilekçe. Kohlhaas önce razı olmaz. Fakat içindeki adalet duygusu, biricik Lisbeth'in ısrarına dayanamaz. Son bir umutla karısının dilekçeyi götürmesi konusunda ikna olur. Fakat bu teşebbüs, at tacirinin hayatını bütünüyle değiştirecek bir dizi trajik hadisenin de başlangıcı olur.

Birkaç gün sonra vücudunda ağır yaralarla karısı geri gelir ve kısa bir süre sonra da ölür. Karısının, biricik Lisbeth'inin ölmesi, Kohlhaas'ın ruhunda onulmaz bir yara açar. Bu haksever ve ideal vatandaş, dönüşü olmayan bir yola girmiştir çoktan. Artık hiçbir tereddütü yoktur: Hakkını hiçbir meşru yolla alamayan, üstelik biricik karısını da bu uğurda kaybeden, o güne kadar örnek bir vatandaş gibi yaşayan bu adalet timsalinin önünde kendi hakkını kendisinin almasından başka bir çare kalmamıştır.

18 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 28.

19 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 28

20 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 28.

Adalet duygusu o kadar şiddetlidir ki âdeta yatağını zorlayan, ama bir türlü akacak bir yer bulamayan azgın bir nehir gibidir. Artık önünde onu engelleyecek hiçbir güç kalmamıştır. Biricik Lisbeth'inin son nefesindeki şu sözleri bile Kohlhaas'ı kararından döndüremez:

“*Düşmanlarımı affet; senden nefret edenlere bile iyilik et.*”²¹

Hayatı boyunca yolunda gittiği, tek amacı, çocuklarının da kendisi gibi bu ilâhi buyruğa itaatini temin etmek olan Kohlhaas, karısının bu son isteğini şöyle cevaplar:

“*O Asilzade'yi affedersem, Tanrı beni hiçbir zaman affetmesin.*”²²

Sevgili Lisbeth'i ile arasındaki bu son konuşma da göstermektedir ki Kohlhaas'ın “altın terazisi ayarındaki” adalet duygusu, çoktan intikam duygusuna dönüşmüştür.

Karısına anlı şanlı bir cenaze töreni düzenleyip bütün malını mülkünü satan at taciri, çocuklarını da uzak bir yere akrabalarının yanına gönderir. Adamlarını silahlendirip yanına katar ve asilzadeyi bulmak ve atlarını geri almak için şatoya doğru harekete geçer.

Tam bu noktada bir hususun altını çizmek gerek. Her ne kadar biraz önce de belirtildiği gibi Kohlhaas'ın intikam duygusuyla hareket ettiği söylenebilir de bu hareketinin temelinde *doğal bir hak* olduğunu düşünmektedir. Nitekim Junker Wenzel von Tronka'ya karşı hükmettiği yargı

kararını da bu doğal hakkına dayandırmaktadır. Bir mektup eşliğinde asilzadeye gönderdiği söz konusu bu yargı kararına göre von Tronka, “zorla alıkoyduğu, tarlada çalıştırıp heba ettiği kara yağızlarını, bu mektubu aldıktan sonra üç gün içinde Kohlhaasenbrück'e geri getirmeye ve ahırda bizzat besleyip semirtmeye” mahkûm edilmiştir²³.

Son kez hukuk yolunu tercih eden, bir zamanların adalet timsali bu at taciri, üç gün geçtikten sonra atlarının hâlâ getirilmemesi üzerine maiyetiyle birlikte oluşturduğu küçük *çeteyle* asilzadeyi bulmak üzere Tronkenburg'a gitmeye karar verir. Kendi hakkını kendi elleriyle almayı tercih eden Kohlhaas, asilzadenin şatosunda taş taş üstünde bırakmadığı gibi hiçbir canlının yaşamasına da mücadele etmez. Buna rağmen yine de asilzadeyi bulamaz. Zira kargaşadan yararlanan asilzade çoktan kaçmıştır o bölgeden.

Asilzadenin peşine düşen Kohlhaas ve *çetesini*, önlerine çıkan her yerleşim bölgesini yakıp yıkar. Dört bir tarafa haber salar ve asilzadeyi saklayan her kim olursa gazabına uğrayacağını söyler. Bu arada üzerine gönderilen silahlı güçleri de bertaraf etmeyi başarır. Böylece kısa süre içerisinde herkesin merak ettiği, bazılarının imrendiği, bazılarının ise korktuğu bir kahraman hâline gelir.

Kohlhaas ve *çetesinin*, basit bir hak talebinden başlayıp etrafına korku salan bir eşkiya sürüsünün sürek avına dönüşen

21 Kleist, *Michael Kohlhaas*, s. 34.

22 Kleist, *Michael Kohlhaas*, s. 34.

23 Kleist, *Michael Kohlhaas*, s. 35.

bu mücadelesi hızla yayılır, önünde siyasi veya askeri hiçbir dünyevi otoritenin duramayacağı bir noktaya ulaşır. Fakat işte tam da o ân karşısına bir dini otorite çıkar: Martin Luther.

Daha bir kaç yıl öncesine kadar kendisi de adalet duygusuyla hareket etmiş, tıpkı at taciri gibi her türlü dünyevi otoriteye meydan okumuş bu dürüst insan, Kohlhaas'ı ikna etmeyi başarır. Burada Luther gibi bir karakterin seçilmesi gayet manidardır. Luther de tıpkı Kohlhaas gibi manifesto niteliğindeki görüşlerini içeren ilânları Kilise duvarlarına yapıştırmak suretiyle her türlü sivil ve dini otoriteye başkaldırmıştır.²⁴ Tıpkı Kohlhaas gibi içinde dinmek bilmeyen bir öfke ve adalet duygusuyla mevcut her türlü haksızlıklara karşı savaç açtığını iddia etmiş, daha yüksek bir vicdani otoriteye müracaat ettiğini dile getirmiştir. Böylece yeni bir devlet veya yeni Kilise'den bile daha önemli yeni bir zihniyet tesis etmeyi başarmıştır. Sadece 10-15 yıl gibi kısa bir sürede tesis ettiği bu yeni zihniyet kabul görmüş ve kurumsallaşmıştır. Böylece

lece büyük bir siyasi ve ruhi otorite hâline de gelmiştir. Fakat bu dini ve ahlâki kişilik, maalesef Kohlhaas'ın derdini anlayamamış ve taleplerini dinlemeden reddetmiş, acısına kayıtsız kalmıştır. Luther ile Kohlhaas arasındaki tek fark aslında dini liderin devriminin başarılı olması, at tacirinininki ise başarısızlığa mahkûm olmasıdır²⁵.

Luther'in, Kohlhaas karşısında kurulu düzenin savunucusu şeklinde tasvir edilmesi, adaletin ne kadar kaypak bir zemin üzerinde gerçekleştiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nitekim birbirlerine yönelttikleri karşılıklı argümanlar özellikle doğal hukuk öğretisine dayalı toplum sözleşmesi geleneğinde görüldüğü üzere adaletin hak kavramına dayanarak izah edilmesi girişiminin de sorgulanmasını gündeme getirir. Ayrıca eserin tamamında görülen adalet tartışmasını yeni bir veçheyle karşımıza çıkarır.

Haklıyı haksızdan ayırmaksızın devam eden Kohlhaas'ın bu mücadelesine Luther'den sert bir itiraz yükselir. Kohlhaas'ı durdurabilmenin tek yolu, ar-

24 Kohlhaas, davasını, mücadelesini herkese duyurmak için çeşitli zaman ve mekânlarda bir takım buyruklar kaleme alır. Yukarıda bahsedilen yargı kararı niteliğindeki mektup, at tacirinin asilzadeyi bulma sürecinde kaleme aldığı ve herkese duyurmak için ilan ettiği bu yazılı buyrukların ilkidir. Söz konusu mektup dışında âdeta bir devlet başkanı gibi kaleme aldığı bir dizi buyruktan örneğin "Kohlhaas Buyruğu" ismi taşıyanında ise halkın kendisiyle von Tronka'ya karşı savaşması gerektiği, zira bunun bir hak mücadelesi olduğu, üstelik asilzadeyi himaye eden herkesin bunu canlarıyla ödeyeceği, bütün mal ve mülklerinin ateşe verileceği yazıldır (Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 38). Keza diğer bir ilanda da savaşının, bütün Hristiyanlar'ın ortak düşmanına yöneldiğini, kendisinin de "imparatorluktan ve dünyadan bağımsız, yalnızca Tanrı'ya boyun eğen bir efendi" (Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 40-41) olduğunu belirtmektedir. Nihayet son bir yazılı buyrukte de kendisini "Asilzade'nin tarafını tutan herkesi, tüm dünyanın içine gömüldüğü hilekârlığı, ateş ve kılıçla cezalandırmak için inmiş olan Başmelek Mikâil'in vekili" olarak tanımlar. Üstelik bu buyruğa da şöyle bir imza atar: "Bu dünyadaki geçici iktidarımızın Lützen Sarayı'ndaki makamından yazılmıştır" (Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 46). Kohlhaas'ın bu yazılı buyruklarının niteliği hakkında bkz. Jeffrey Champlin, "Reading Terrorism in Kleist: The Violence and Mandates of Michael Kohlhaas", **The German Quarterly**, Vol. 85, No. 4, 2012, pp. 439-454, pp. 440-445.

25 J. Hillis Miller, "Laying Down the Law in Literature: The Example of Kleist", **Cardozo Law Review**, Vol. 11, 1989-1990, pp. 1491-1514, pp. 1505, 1506.

kasına ilâhi gücü alan böylesine saygıdeğer bir dini figürün devreye girmesi gibi gözükmektedir. Luther, Kohlhaas'ın görebileceği şekilde ülkenin her tarafına ilânlar asar. Bu ilânlarda açık bir suçlama, hatta gözdağı verme vardır. Bu "haddini bilmez adam", nasıl olur da "kendini adaletin kılıcı" yerine koymakta, "kör ihtirasın çılgınlığı içinde, baştan aşağı adaletsizlikle dolu" bir şekilde mevcut siyasi iktidarın bizzat koruyuculuğunu üstlendiği "huzurlu topluluğa çöllerin kurdu gibi" saldırebilmektedir? Başta kendi avanesi olmak üzere pek çok kişiyi, "yalan ve hile dolu beyanlarla kandıran [bu] günahkâr, tüm kalplerin en derinlerine kadar aydınlanacağı o günde, Tanrı'nın karşısına" hangi yüzle çıkacaktır? Her ne kadar adaletsizliğe uğradığını düşünse de "[ö]fkeli kalbi alçakça intikam hissiyle coşan" bu adam, daha ilk birkaç girişimi başarısızlığa uğradı diye kendisinden hakkının esirgendiğini ne cüretle iddia edebilmektedir?²⁶

Bir ikaz, hatta açıkça bir gözdağı ve tehdit niteliğindeki bu çağrıyla öğrenen Kohlhaas, dünyada belki de en fazla saygı duyduğu bu ismin kendisine yönelik suçlamaları karşısında çok üzülür. Öfkesini ve haklılığını muhafaz etmek suretiyle Luther'in yanına gider.

Luther ile Kohlhaas'ın arasında geçen konuşma hikâyesinin diğer bir dönüm noktasıdır. Luther'in, Kohlhaas'a kurulu düzene baş kaldırmaması gerektiğini, hakkını

ararken kendisi başlı başına bir zulüm makinesi hâline geldiğini ısrarla söylemesine karşılık at taciri, niçin bu aşamaya geldiğini izah etmeye çalışır. Bu uzun diyalog boyunca tartışılan mesele, siyaset felsefesi tarihinden aşına olduğumuz toplum sözleşmesi kavramının nasıl anlaşılması gerektiğidir. Diğer bir deyişle burada özellikle Kantçı toplum sözleşmesi anlayışı ve itaat yükümlülüğü kabulünün sorgulanmasıdır söz konusu olan.

Luther, Kohlhaas'a kendi hakkını kendisinin alabileceği yanılığısına nereden kapıldığını sorar:

*"Kim sana keyfi yargı kararlarıyla Junker von Tronka'yı baskına uğratıp şatosunda bulamayınca onu koruyan tüm halkı ateş ve kılıçla kırıp geçirme hakkı verdi?"*²⁷

Bu soruya Kohlhaas'ın verdiği cevap, ruh hâlini gayet açık şekilde gösterir:

*"Hiç kimse, Saygıdeğer Efendim! Dresden'den aldığım bir haber beni yanılttı ve yoldan çıkardı! İnsan topluluğuna karşı açtığım savaş, sizin de belirttiğiniz gibi, bu topluluğun dışına atılmış olmasaydım, bir suç sayılabilirdi!"*²⁸

Luther, bu cevaba öfkelenir ve büyük bir hata içerisinde olduğunu ısrarla tekrarlar:

"Dışına atılmış olmak mı? [...] Ne tür çılgın düşünceler kaplamış içini böyle! İçinde yaşadığın devletin yönettiği toplu-

26 Kleist, *Michael Kohlhaas*, s. 47-48.

27 Kleist, *Michael Kohlhaas*, s. 50.

28 Kleist, *Michael Kohlhaas*, s. 50.

luktan seni kim dışarıya atmış olabilir ki?! Üstelik devletler var oldukça, herhangi bir kimsenin devlet topluluğunun dışına atıldığı nerede görülmüştür?”²⁹

Bütün hayatı boyunca kanunlarına harfiyen uyduğu, ideal bir vatandaş gibi yaşadığı devletin kendisini hiçbir şekilde korumamasına, basit bir haksızlığı bile telafi etmemesine karşın bu dürüst insan, yine de hükümdarına itaat etmeli midir? Yani mevcut siyasi iktidara kayıtsız şartsız itaat yükümlülüğü var mıdır? Adalet duygusu ve ödev ahlâkı bunu mu gerektirir?³⁰ Çok açık bir şekilde burada Kleist, Kohlhaas aracılığıyla toplum sözleşmesi ve özellikle de Kantçı ödev ahlâkını sorgulamaktadır.

Kohlhaas ne kadar Kantçı anlamda ahlâki ödevini yerine getirmeye çalışırsa çalışsın hayatın çıplak gerçekliğiyle karşılaştığında çaresiz kalır. Ahlâklı davranmaya uğraştıkça maruz kaldığı ahlâksızlıklara yenik düşer. Bu sefer tam aksi istikamette davranmaya karar verir ve bu kararını da uygulamaya koyar. Artık bütün ahlâki ödevleri bir kenara bırakmıştır. O kadar ki yine Kant’ın mevcut siyasi iktidara boyun eğmeyi, diğer bir deyişle devrime karşı çıkmayı buyuran adalet ilkesini bile gözardı eder. Yani kendi hakkını yine kendisi almaya kalkar. Adalet meleği rolünü üstlenir.

Fakat bu yeni rol, maalesef bir dizi adaletsizliklere yol açar. Kleist, belki de Alman edebiyatının o zamana kadar gördüğü en şiddetli sahneleri, biraz da Kohlhaas’ın içinde bulunduğu ruh hâlini daha iyi göstermek için kaleme almıştır. Âdeta Kant’ın hem ödev ahlâkını hem de hak ve özgürlük temelli adalet anlayışının bir nevi yanlışlanması niteliğindeki bu olaylar zinciri en sonunda yine Kant’a varır. Luther’in Kohlhaas’a mevcut kurulu düzene ve bu düzenin sahibi siyasi iktidara boyun eğmesi yönündeki telkinleri sanki Kant’ın adalet anlayışını duyurur. Fakat Kohlhaas’ın karşı argümanları da o kadar yabana atılması değildir. Hatta belki de yine Kant’tan hareket ettiği bile söylenebilir. Zira kendisini kabul etmeyen, toplum dışı bırakan bir medeni topluma ve siyasi iktidarına boyun eğmemek de Kant’ın ileri sürdüğü bir ahlâki ödev değil midir? Sonuç itibarıyla Kohlhaas ile Luther arasındaki tartışma sanki Kant’ın farklı yorumlarının edebi bir dille yeniden formüle edilmesidir.

Bilindiği üzere Kant her ne kadar Amerikan ve Fransız devrimlerini takdirle karşılamış ve bu devrimlerin yarattığı beğenin, insan doğasına içkin bir ahlâki özelliğe delalet ettiğini ileri sürmüştü de hak ve adalet meselelerini izah ettiği eserinde siyasi devrime şiddetle karşı çıkmıştır³¹.

29 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 50-51.

30 Nitekim daha önce davası uğruna evini satıp topraklarından ayrılma kararı aldığıda karısının itirazlarına karşı, “[ç]ünkü ben, sevgil Lisbeth, benim haklarımı korumayan bir memlekette kalmak istemiyorum. Eğer tekmelenecesem, insan olmaktansa, köpek olmayı tercih ederim!” (Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 31) şeklinde cevap vermesi de Kohlhaas’ın, kendisine haksızlık eden bir devlete boyun eğmektense köpek bile olmayı tercih edebilecek kadar doğal hak düşüncesiyle hareket ettiğini gösterir. Kohlhaas, bu tür bir devlete itaati kesinlikle reddetmektedir.

31 Immanuel Kant, **The Metaphysics of Morals**, Introduction, translation and notes by Mary Gregor, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 319-323, p. 129-133. Bu konuda ayrıca bkz. David Cummiskey,

Kant'a göre toplum genel iradenin bir ürünüdür ve bu genel irade de bir akıl tasarımıdır. Kant'ın akıl tasarımından kastettiği ise davranışları yöneten bir kılavuzdur. Normatif bir ilke ile ifade edilir. Dolayısıyla içinde yaşadığımız toplum mükemmel olmasa ve bu sebepten ötürü aklın tasarımına uygun olmasa bile yine de siyasi iktidara itaat yükümlülüğümüz vardır. Sonuç itibarıyla Kant, siyasi iktidarın vatandaşlar karşısında hiçbir ödevinin bulunmadığını, buna karşılık sadece hakları olduğunu söyler. Dahası, siyasi iktidar hukuka aykırı davranışa bile vatandaşların elinde isyan değil sadece şikâyet imkânı olduğunu kabul eder³².

İsyanı veya devrimi yasaklaması Kant'ın aslında medeni topluma katılma konusundaki kayıtsız şartsız ödev anlayışının bir görünümüdür; sadece mevcut siyasi iktidara karşı basit bir kalkışma değil³³.

Kant'ın siyasi iktidarın koyduğu kurallara itaati, medeni toplumun bir üyesi olmanın gerektirdiği bir ahlâki yükümlülük olarak tanımlanmasına karşın, Kohlhaas'ın ki gibi bir durum, böyle bir yükümlülükten hâlâ bahsedilip bahsedilmeyeceği sorusu-

nu gündeme getirir. Kohlhaas'ın bu soruya cevabı olumsuzdur:

“Kanunun korumasından yoksun bırakılanı, ben devlet topluluğumun dışına atılmış sayarım! Çünkü benim huzur ve barış içinde zanaatımı uygulayabilmem için bu koruyuculuğa ihtiyacım var; hatta işte bu yüzden de emeğimle kazandığım her şeyle birlikte bu topluluğa sığınmıyorum. Bunu kim benden esirgerse, beni ıssızlığın vahşiliğine doğru itmiş olur, işte o kişi, sizin de inkâr edemeyeceğiniz gibi, kendimi koruyacağım silahı elime vermiş olur!”³⁴

Kohlhaas'ın bu tavrına karşılık Luther'in hükümdarın olaydan haberi olmayabileceği konusundaki ısrarı, kurulu düzenden yana tavır aldığını gösterir. Yani Luther, burada Kantçı anlamda bir itaat yükümlülüğünü savunmaktadır. Eğer medeni bir toplumda yaşıyorsak bu tür bir yaşamın gerektirdiği meşru her türlü vasıttan sonuna kadar faydalanmak gerekir. Sonuç itibarıyla durum Kohlhaas'ın zannettiği gibi değildir. Hükümdar olaydan haberdar olursa muhakkak gereğini yapacaktır.

Luther'in kurulu düzenden yana bu tavrı karşısında Kohlhaas yumuşar. Eğer

“Justice and Revolution in Kant's Political Philosophy”, **Rethinking Kant: Volume I**, Ed. by Pablo Muchnik, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2008, pp. 219-242; Arthur Ripstein, **Force and Freedom (Kant's Legal and Political Philosophy)**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2009, pp. 325-352; Howard Williams, **Kant's Political Philosophy**, Oxford, Basil Blackwell, 1983, pp. 191-215.

32 Kant, **The Metaphysics of Morals**, 319, p. 130; Cummiskey, “Justice and Revolution in Kant's Political Philosophy”, p. 232. Cummiskey, adı geçen makalesinde, Kant'ın hak ve adalet anlayışının, yaygın kabulün aksine aslında mevcut siyasi iktidara mutlak bir itaat yükümlülüğü olduğu sonucuna götürmediğini ileri sürer. Yazara göre devletin varlık amacı bireyleri doğal özgürlük hâlinde medeni özgürlük aşamasına kavuşturmadır. Dolayısıyla şayet bu tür bir amacı gerçekleştirmekte başarısız olan bir siyasi iktidara bireyler, yine Kant'ın hak kuramına dayanarak itaat etmeyebilir (bkz. Cummiskey, “Justice and Revolution in Kant's Political Philosophy”, p. 240-241).

33 Cummiskey, “Justice and Revolution in Kant's Political Philosophy”, p. 235.

34 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 51.

kendisine meşru ve olağan hak arama yollarına başvurma imkânı tanınırsa mücadelesinden vazgeçecek ve idaresi altındakileri dağıtacaktır.

Aslında Kohlhaas'ın istediği, hepi topu atlarının eski hâline getirilmesi, kendisinin ve yardımcısının uğradığı zararların telafi edilmesidir. Davası uğruna karısını ve sadık yardımcısını kaybetmiştir ama yine de Luther'in önerisini kabul eder.

Görüldüğü üzere Kohlhaas'ın duygu dünyasında yine bir değişim gerçekleşmiştir. Bu dalgalanma kendisini farklı tercihlerle karşı karşıya bırakır belki ama o iflah olmaz adalet isteğinde hiçbir değişiklik olmamıştır. O kadar ki Luther, Kohlhaas'ın davasını olağan yollarla sürdürmesi için gerekeni yapacağı vaadinde bulunup, buna karşılık tıpkı daha önce karısının da talep ettiği gibi düşmanını affetmesi gerektiğini söylediğinde, üstelik bu konuda İsa'yı da örnek göstermesine karşın Kohlhaas'ın tavrı değişmez. Nitekim Luther “[u]nutma ki, birleşmeyi istediğin İsa Efendimiz düşmanlarını affetmişti...Sen de...seni aşağılayan onurunu kıran Asilzade'yi aynı şekilde affetmeyi ve Tronkenburg'a gidip, kara yağızlarını alıp beslemek üzere doğruca Kohlhaasenbrück'e, evine götürmeyi ister misin?”³⁵ diye sorduğunda Kohlhaas gayet kararlı ve ısrarlı bir şekilde şu karşılığı verir:

*“İsa Efendimiz de bütün düşmanlarını affetmedi. İzin verin, ben de Elektör'ü, şatonun kâhyasını ve vekilharcı, Hinz ve Kunz beyleri ve bu meselede beni inciten kim varsa, herkesi affedeyim, ama Asilzade'yi, mümkünse, atlarımı tekrar eski hallerine gelecek şekilde beslemeye zorunlu bırakayım.”*³⁶

Kohlhaas'ın adalet duygusu o kadar aşırıya varmıştır ki bırakın Luther'i, İsa Efendisi'nin “Sağ yanağınıza vurana sol yanağınızı çevirin.” buyruğunu bile hiç sayar. Hatta Luther'in kendisine şefaaf etmemesini bile göze alır³⁷.

Fakat yine de Luther'le konuşmasının ardından ikna olan Kohlhaas, silahlarını bırakıp çetesini lâğvetmeyi kabul eder, hem kendisine hem de adamlarına yönelik af çıkarılması ve davasının yeniden görüleceği sözünün verilmesi karşılığında mücadelesinden vazgeçer, önceki yalın ve olağan yaşamına dönmeye karar verir³⁸.

Kohlhaas mücadelesinden vazgeçmiştir vazgeçmesine ama adalet adına bile olsa bir kere kurulu düzene isyan edildi mi bu isyan hiçbir şekilde affedilmez. Kader ağlarını zavallı at taciri için yavaş yavaş örtmektedir. O trajik son mutlaka gerçekleşecektir. Hükümdarın bizatihi kendisi olmasa bile hükümdarın has dairesini oluşturan ve aralarında asilzadenin akrabalarının da yer

35 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 53-54.

36 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 54.

37 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 54.

38 Halkın desteğini aldığı hâlde Kohlhaas'ın mücadeleden vazgeçmesi, hikâyeyi daha da gerçekçi kılmaktadır, zira aksi takdirde iktidara başkaldırmış, devrime soyunmuş bir halk kahramanı olurdu. Bu da hikâyeyi tipik bir halk devrimi retorikene dönüştürür ve büyük ihtimalle bugüne kalmasını engellerdi.

aldığı kimileri, türlü türlü ayak oyunlarıyla, çeşit çeşit dolaplar çevirip kaderin, Kohlhaas için ördüğü ağların kısa sürede o sona yaklaşması için ellerinden geleni ardlarına koymaz.

Üstelik Brandenburg hükümdarının araya girmesiyle basit bir at meselesi, Saksonya eyaleti ile Brandenburg eyaleti arasında neredeyse bir savaş ortaya çıkartacak derecede siyasi bir mesele hâline bile gelir. Ama yine de o trajik sonun gelmesini kimse engelleyemez ve Kohlhaas hükümdarın topraklarında karışıklığa ve huzursuzluğa yol açmaktan idama mahkûm edilir, infazını beklemek üzere cezaevine koyulur.

Biraz daha yakından bakıldığında aslında hikâyede farklı adalet anlayışlarının birbiriyle rekabet hâlinde olduğu görülür. Kohlhaas'ın adaletten anladığı bizim bugün denkleştirici adalet ismini verdiğimiz tazmini ve eski hâle iadeyi esas alan bir anlayıştır. O kadar ki atlarının değerine bile razı olmaz; aynen eskisi gibi gürbüz, sağlıklı ve bakımlı olarak kendisine geri verilmesini talep eder. Buna karşılık karısı ve Martin Luther'in tavsiye ettiği adalet ise merhamete yöneliktir. Ne suç işlemiş olursa olsun düşmanını, kendisine zarar vereni affetmeye yönelik bir adalet anlayışıdır bu. Nitekim başta Saksonya Elektörü olmak üzere siyasi iktidarı temsil eden karakterler ise adaletten, toplum düzeninin ne pahasına olursa olsun korunmasını anlamaktadır. Bu sebeple zararlarını telafi etmeyi, yani davasında haklı olduğunu kabul etseler bile Kohlhaas'ın İmparatorluk düzenini

bozmaktan mahkûm olması gerektiğini düşünürler³⁹.

Sonuçta siyasi iktidarın adalet anlayışı, diğer adalet anlayışlarına galebe çalmış gibi gözükmektedir. Aslında hikâye, kurulu düzenin sahiplerinin bu zafer ilânıyla sona erer. Ancak Kleist, hikâyenin dayandığı tarihi gerçeklerden ayrılmak pahasına eserin son sayfalarını esrarlı bir olaya ayırır. Böylece hikâye daha da ilginç ve farklı yorumlara uygun bir hâle bürünür. Saksonya Elektörü'nün, Kohlhaas'ın boynundaki muskayı farketmesi ve içinde yazılanın ne hakkında olduğunu öğrenmesi sonrasında ortaya çıkan gelişmelerin anlatıldığı bu bölüm, eserin diğer bir dönüm noktasıdır.

Eserin yaklaşık son 30 sayfasına damgasını vuran bu gelişmeler, kuşkusuz hikâyenin gerçekçiliğine bir nebze de olsa gölge düşürmektedir. Buna karşılık Kohlhaas'ın karakteri üzerinden adalet meselesinin ne kadar karmaşık olduğunu bize daha çarpıcı bir şekilde göstermektedir.

Kohlhaas aldığı idam cezasının infazı için Brandenburg eyaletine götürülürken yolda bir müddet konaklar. Tesadüf bu ya, aynı yerde Saksoya Elektör'ü de maiyetiyile birlikte bir av gezisindedir. Kohlhaas'ın kim olduğunu bilmeden yanına geldiğinde boynundaki muska dikkatini çeker. Ne olduğunu sorduğunda Kohlhaas muskanın kendisine yaşlı bir kâhin kadın tarafından verildiğini söyler. Silahlı mücadelesinin başladığı ilk günlerde adamlarıyla birlikte bir kasabanın panayır yerindeyken

39 Richard Kuhns, "The Strangeness of Justice: Reading Michael Kohlhaas", *New Literary History*, Vol. 15, No. 1, Autumn 1983, pp. 73-91, p. 80.

Kohlhaas'a kâhin kadın tarafından bir muska verilir. Saksonya Elektörü de o sırada oradadır. Kadın, Elektör'e kendi falını ancak bu adama verdiği muskadan öğrenebileceğini söyler. Fakat Elektör ne kadar merak etse de daha sonra bu adamı, yani Kohlhaas'ı bir türlü bulamaz. Bir süre sonra da bu anlamsız olayı unuttur. Fakat şimdi tekrar karşısına çıkmıştır. Zira muskada Elektör'ün hükümdarlığının ne zaman ve kim tarafından sona erdirileceği yazılıdır. Bunu öğrendikten sonra Elektör muskayı ele geçirmek için her şeyi dener. Yine de muvaffak olamaz. Yataklara düşen Elektör son çare olarak sadık bir adamı aracılığıyla Kohlhaas'tan özgür bırakılması koşuluyla muskayı kendisine vermesini istediğini iletir. Bu talebe Kohlhaas'ın cevabı nettir:

“Asil Bayım! Eğer sizin hükümdarınız gelse ve dese ki: ‘Kendimi, asamı taşıyama yardım eden tüm erkânımla birlikte bu uğurda yok etmeye hazırım.’ Yok etmeye, anlıyor musunuz, doğrusu bu benim en büyük arzum olsa da, ben yine de onun için kendi varlığından daha değerli olan bu kâğıdı ona vermezdim ve şöyle derdim: ‘Sen beni idam ettirebilirsin, bense sana acı çektirebilirim ve bunu da yapacağım!’”⁴⁰

Kohlhaas'ın adalet duygusunun intikama dönüştüğünü herhâlde bu satırlar en iyi şekilde gösterir. Adalet ile intikam duyguları arasındaki ince çizgi, burada intikam lehine geçilmektedir. O kadar ki Kohlhaas kendi özgürlüğünü bile hiçe saymaktadır. Üstelik özgürlüğünden vazgeçmesinin karşılığı ölümdür.

Hikâyenin sonuna doğru söz konusu kâhin kadın, Kohlhaas'ı hücrelerinde ziyaret eder. Aslında bu ziyaret, Elektör'ün bir oyunudur. Kâhin kadının o kadın olduğunu bilmeden, Kohlhaas'ı kandırıp muskayı elinden almak için Elektör böyle bir yola başvurmuştur. Ama yine tesadüf bu ya, bulunduğu kadın, gerçekten de o yaşlı kadındır.

Kleist'in bu son sahneye geçmeden araya girip bundan sonrasına okuyucunun inanıp inanmamakta özgür olduğunu söyleme ihtiyacı hissetmesi dikkat çekicidir. Bu noktaya kadar son derece gerçekçi gibi gözükken hikâye, olağanüstü bir takım olaylara tanıklık edecektir. Diğer bir deyişle gündelik hayatın olağan akışı, hikâye boyunca sıkça karşılaştığımız tesadüf olgusunun zirveye taşınmasıyla ciddi bir kesintiye uğrayacaktır. Dolayısıyla yazar bu müdahaleden ötürü bir nevi özür dilemektedir okuyucusundan⁴¹:

40 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 95.

41 Hikâyenin başından beri karşılaştığımız bu tesadüfler ve olağandışılıklar Kleist'in eserlerinin ortak özelliklerindedir. Hemen hemen bütün eserlerinde bu gibi tuhaflıklara, normal hayatta karşılaşılamayacağımız birtakım olaylara tanık oluruz. Üstelik bu olaylar her zaman hikâyelerin dönüm noktalarında ortaya çıkar. Yine çok sık gördüğümüz bir diğer özellik de bu gibi olayların kişiler arasında mesajlaşma, mektuplaşma, notlaşma şeklinde gerçekleşmesidir. Ayrıca resmi evraklar, yönergeler, manifestolar ve mahkeme kararları gibi yazılı birtakım araçlar da bu olayların aktarıldığı ortamlardır. İşte insan yaşamının olağan akışında karşılaşma ihtimalimizin son derece zayıf olduğu bütün bu tesadüfler, âdeta Tanrı'nın bu dünyaya müdahalesinin işaretleridir (Miller, “Laying Down the Law in Literature: The Example of Kleist”, p. 1509). Dahası, dönemin Romantik yazarlarının, Aydınlanma düşüncesinin tavizsiz akılcılığına bir isyanı olarak

“Nasıl ki hakiki gibi görünen her zaman hakikatle bağdaşmazsa, burada da öyle bir tesadüf olmuştu ki, bunu anlatmasına anlatacağız, ama isteyenlere bundan şüphe etme özgürlüğünü de tanımak zorundayız.”⁴²

İlk bakışta bir mazaret gibi gözükene satırlar aslında insan yaşamının, hele adalet gibi meseleler söz konusuysa hiç de zannedildiği veya beklendiği gibi akla uygun olmadığını bize göstermek istemektedir sanki. Hikâyenin başından beri yer yer karşılaştığımız tesadüf olgusu burada zirveye çıkmış, bu tesadüflerin ne kadarına inanılması gerektiği hususu âdeta okuyucunun insafına bırakılmıştır. Ama zaten Kleist'in bize göstermek istediği, Kantçı akılcılığın çıkmazları değil midir? Kohlhaas'ın adalet tutkusu ne kadar makul ve mantıklıdır ki?

Nitekim hücrede Kohlhaas ile yaşlı kadın arasında geçen konuşma, ne kadar akli temellere dayandırılmaya çalışılırsa çalışılsın adalet duygusu ile intikam duygusu arasındaki geçirgenliğin kaçınılmazlığını bir kere daha gösterir.

Yaşlı kadın Kohlhaas'a elindeki kâğıttan faydalanması gerektiğini, Elektör'e istediği bilgiyi vermesi karşılığında özgürlüğüne kavuşmasının daha akıllıca olacağını söylediğinde Kohlhaas, düşmanına karşı sahip olduğu bu güçten ötürü son derece sevinçli bir şekilde şöyle cevap verir: “Dünyada olmaz, anacağım, dünyada olmaz!” Bunun üzerine yaşlı kadının, küçük çocuğunu göstererek Kohlhaas'a “Demek dünyada olmaz, at tirci Kohlhaas; ya bu sevimli, küçük, sarışın oğlan için de mi olmaz?” diye sorunca büyük olsalardı çocuklarının da aynı şekilde hareket edeceğini, ayrıca Elektör ve adamlarına güvenilemeyeceğini belirtir, fakat yine de son sözünü söylemek için yaşlı kadından icazet almayı ihmal etmez:

“Bana verdiği sözü bir kez tutmayan biriyle bir daha asla muhatap olmam! Bir tek senin kesin ve açık talebin, iyi kalpli anacağım, beni bütün başıma gelenlerin mucizevi bir yolla tazmini olarak gördüğüm şu kâğıttan ayırır.”⁴³

da değerlendirilebilir. Eserde yukarıda bahsedilen tesadüflerden fazlasıyla vardır. Örneğin Kohlhaas ile asilzadenin ilk karşılaştığı sahnede birden bir fırtına kopar ve konuşmalarını keser. Havadaki bu değişim asilzadenin Kohlhaas'ın söylediklerini tam anlamıyla duyamamasına yol açar (Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 13). Keza yine asilzadenin, akrabası olan bir rahibenin manastırına sığındığını öğrendiğinde Kohlhaas, adamlarıyla oraya gider ve rahibeye düşmanın nerede saklandığını sorar. Orada olmadığı cevabını aldığı anda tam manastırı ateşe verecekken bir yıldırım düşer. Ardından buyruklarını alıp olmadığını sorduğunda rahibenin haberi olduğunu öğrendiği ân, yine saldırıya geçecekken bu kez etrafı bir sel kaplar. Böylece Kohlhaas yine istediğini elde edemedi oradan ayrılmak zorunda kalır (Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 40). Eserdeki bu ve benzeri başka tesadüflerin Kohlhaas'ın tercihlerini nasıl etkilediğini, sonuç olarak da ahlâki durumunu nasıl dönüştürdüğüne inceleyen hayli ilginç bir çalışma için bkz. Henry Pickard, “Thinking With Kleist: *Michael Kohlhaas* and Moral Luck”, **The German Quarterly**, Vol. 86, No. 4, 2013, pp. 381-403, pp. 385-392.

42 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 106.

43 Kleist, **Michael Kohlhaas**, s. 107-108.

Son kararını vermeden yaşlı kâhine başvurusu Kohlhaas'ın sanki doğaüstü güçlerden yardım talep etmesi gibidir. Bir yandan kâğıtta yazılanları öğrenmek için o âna kadar açmadığı muskayı açmak istemesi, diğer yandan da geleceğe ilişkin bu bilgiyi Elektör'e vermek için kâhine başvurusu, sanki ilâhi bir bilgiden medet umduğunu göstermektedir. İlgili merciden kendisine nasıl davranması gerektiği konusunda serbest olduğunu ve dahası, muskayı da açabileceğini öğrendikten sonra Kohlhaas artık intikamını alacağı günü beklemeye koyulur.

Nihayet hikâyenin sonunda Kohlhaas intikamını alma şansına kavuşur. Üstelik sadece intikamını almakla kalmaz, hakkını da alır. Zira iki atı, tıpkı eskisi gibi sağlıklı ve bakımlı hâle getirilmiş, bu zarara yol açan asilzade hapis cezasına çarptırılmış, yardımcısının ve kendisinin zararları telafi edilmiştir. Ama Kohlhaas bunlarla yetinmemiş, bütün bunların gerçek müsebbibi olduğunu düşündüğü Elektör'den de intikamını almayı başarmıştır. Tam infazı gerçekleştirirken başını kütükten kaldırır, boynundaki muskayı çıkarır, içindeki kâğıtta yazılı bilgiyi okur; öldükten sonra muskayı ele geçirebileceği umuduyla kendisine gülümsemeyle bakan Elektör'e gözlerini dikerek kâğıdı yutar.

Sonuç olarak at taciri huzur içinde son nefesini vermiştir. Zira cellat o mağrur başını yorgun vücudundan ayırmadan önce Kohlhaas, Asilzade'nin cezalandırıldığını, atlarının eski hâllerine döndürüldüğünü ve yardımcısının zararlarının giderildiğini

görme mutluluğuna erişmiştir. Sahip olduğu adalet duygusu hayatına mâl olmuştur belki ama adalet de yerini bulmuştur. Adalet yerini bulmuştur bulmasına fakat dünyanın içerisinde bulunduğu bu bozuk düzende adaletin yerini bulması için girilen her çaba, mutlaka bir kurbanı da gerektirir. Bu kurban, bu kez, kendisi de bir çeşit kurban sayılan, daha doğrusu kendi kendisini kurban eden zavallı Michael Kohlhaas olmuştur.

Evet hikâyenin sonunda adalet yerini bulmuştur. Fakat Kohlhaas, adaleti kendi çabasıyla gerçekleştirmek, intikamını yine kendi elleriyle almak zorunda kalmıştır. Aksi takdirde adalet yerini bulmayacaktı belki de. Üstelik bu çabasının ve girişiminin bedelini hayatıyla ödemiştir. Adaleti, kabaca her şeyin dengede olma hâli şeklinde tanımlarsak burada, adaletin bizatihi kendisinin bir türlü dengeye kavuşmadığı söylenebilir. Hukuk açısından her şey gayet adil bir şekilde çözülmüştür; zira Kohlhaas'ın zararı telafi edilmiş, atları eski hâline getirilmiş, suçlular cezalandırılmıştır. Buna karşılık Kohlhaas açısından durum bambaşkadır: Kaybettiği her şeyi geri almıştır, fakat aynı zamanda sahip olduğu her şeyi, yani yaşamını kaybetmiştir⁴⁴.

Kohlhaas adaletin gerçekleşmesi için her şeyi göze almıştır; adalet onun için âdeta saplantı hâline gelmiştir. O kadar ki kendi adalet anlayışını gerçekleştirmek için insanlara zulmetmekten bile kaçınmamıştır. Ama hepsinden önemlisi, kendi ölümüne razı olmuştur. Adalet gerçekleşmiştir gerçekleşmesine ama karşılığında başka

44 Miller, "Laying Down the Law in Literature: The Example of Kleist", p. 1501.

bir adaletsizlik söz konusudur. Kohlhaas'ın durumunu belki de şöyle ifade etmek gerek: “*Fiat iustitia, pereant iusti.*”⁴⁵

Sonuç Yerine

“İyi isteme, etkilerinden ve başarılarından değil, konan herhangi bir amaca ulaşmağa uygunluğundan da değil, yalnızca isteme olarak, yani kendi başına iyidir; ona kendi başına ele alındığında, onun herhangi bir eğilimin, hatta isterseniz bütün eğilimlerin topunun birden, lehine gerçekleştirebileceği herşeyden, karşılaştırılmıyacak kadar daha yüksek değer verilmelidir. Talihin özel bir cilvesiyle veya üvey ana muamelesine uğramış bir doğal yapının cimri donatımından dolayı bu isteme amacını gerçekleştirmede güçsüz kalıyorsa; harcadığı en büyük çabaya rağmen hiçbir şeyi başaramıyor ve yalnızca iyi isteme olarak (kuşkusuz sırf bir dilek olarak değil, gücümüzün içinde olan bütün araçları biraraya getirme olarak) kalıyorsa; yine de bir mücevher gibi, kendi tüm

değerini kendinde taşıyan bir şey olarak, kendi başına parıldar. Yararlılık veya verimsizlik bu değere ne bir şey ekleyebilir, ne de ondan bir şey eksiltebilir. Yararlılık, denebilir ki, onu günlük alışverişte daha iyi kullanabilmek veya onu henüz yeterince bilmeyenlerin dikkatini çekmek için bir çerçeve olur; onu bilenlere salık vermek ve değerini belirlemek için değil.”⁴⁶

Bilindiği üzere Kant, yukarıdaki alıntıda ana hatları çizilen ahlâk kuramını buyruk niteliğindeki çok ünlü şu önermeyle formüle eder:

“Ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun.”⁴⁷

Kategorik buyruk ismi verilen bu yasa benzeri formülün diğer bir versiyonu da öncekinin hemen ardından gelir:

“Eyleminin maksimi sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacaktı gibi eylemde bulun.”⁴⁸

45 Kuhns, “The Strangeness of Justice: Reading *Michael Kohlhaas*”, p. 73. Yazar, makalesinin girişinde epigraf olarak bu sözü kullanır. Söz, Latince bir deyimde dayanır ve aslı şudur: “*Fiat iustitia, et pereat mundus.*” Türkçe’ye “Yeter ki adalet yerini bulsun, gerekirse dünya batsın.” şeklinde tercüme edilebilir. Dolayısıyla yazarın epigrafı da şöyle ifade edilebilir: “Yeter ki adalet yerini bulsun, gerekirse adalet batsın.” Bu sözü Kant da kullanmıştır. Siyasi ve ahlâki yazıları arasında yer alan *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf* (1795) isimli eserinde bu sözün biraz abartılı da olsa doğru kabul edilmesi gerektiğini söyler. Kant’a göre bu söz, zorla veya aldatmayla ele geçirilen her türlü bozuk düzene karşı ileri sürülebilecek en katı hak ilkesini ifade eder (Immanuel Kant, “Toward Perpetual Peace: A Philosophical Sketch”, Immanuel Kant, *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*, Edited and with Introduction by Pauline Kleingeld, Trans. by David L. Colclasure, New Haven and London, Yale University Press, 2006, pp. 67-109, p. 102). Kleist’in bu eserde Kant’ın adalet anlayışına yönelik bir sorgulamaya giriştiği düşünülürse yazarın bu epigrafı daha da anlamlıdır.

46 Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İoanna Kuçuradı, 3. Baskı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 2002, s. 9.

47 Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 38.

48 Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 38

Fakat Kant, bu iki buyruğu hayli soyut ve formel bulmuş olacak ki “evrensel yasa formülü” ve “doğa yasası formülü” de denilen bu iki formülü, siyaset ve hukuk alanına uyguladığında revize etme ihtiyacı hissetmiştir⁴⁹. Kant’ın siyaset ve hukuk alanında geçerli olacak yeni formülü ise yine evrensel bir yasa niteliğindeki şu buyruktur:

“Bir davranış, herkesin evrensel yasaya göre özgürlüğü ile bir arada mevcut olabiliyorsa veya herkesin tercih etme özgürlüğü o davranışın düsturunda herkesin evrensel yasaya göre özgürlüğü ile bir arada mevcut olabiliyorsa, haktır.”⁵⁰

Kant kategorik buyruğunu değiştirmek zorunda kaldığı siyaset ve hukuk alanında hak temelli bir adalet anlayışı ortaya koyar. Zira burada artık bireylerin kendi kendilerine koyduğu ahlâk anlayışı yetersizdir. Bireylerarası ilişkiler, sadece kategorik buyruklarla düzenlenemez. Bireylerden her durumda ahlâklı olması beklenemez; dolayısıyla bu konuda herhangi bir zorlama da kabul edilemez. Buna karşılık bir dış gücün, diğer bir deyişle bireylerin dışında bir

yasama gücünün, bireylerin arasında ortaya çıkan sorunların nasıl çözüleceğini söylemesi gerekir ki bu, Kant’a göre herkesin özgür olmasını sağlayacak hak sistemidir. Kant’ın adaletten anladığı işte hakka dayalı bu özgürlük düzenidir. Hukukun amacı da işte gerektiğinde zora başvurabilecek bir hak ve özgürlükler düzenini tesis etmektir. Kant’ın bazı yorumculara göre pozitivist olduğunu gösteren yönü, ahlâk ile hukuku birbirinden ayıran, hak temelli bu adalet anlayışıdır⁵¹.

Kleist’in *Michael Kohlhaas*’da tartıştığı da aslında yukarıdaki üç buyrukla özetlenebilecek Kant’ın ahlâk ve adalet anlayışıdır.

Eser, bize ahlâki kararlar almada Kant’ın ahlâk anlayışının fazlasıyla soyut olduğunu gösterir. Üstüne üstlük aklın sınırlı oluşuna da dikkat çeker. Her ne kadar Kohlhaas, hikâyenin sonuna kadar aklını kullanmışsa da sonuçta adaleti elde etmek için ölmek zorunda kalmıştır. Kişisel çevresinden kendisini koparamaması, akli düşünme ile ilişkisine mesafe koyması imkânını da zedelemiştir⁵².

49 Allen W. Wood, *Kant*, Çev.: Aliye Kovanlıkaya, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2009, 172, 182-183..

50 Kant, *The Metaphysics of Morals*, 230, p. 55.

51 Bu konuda bkz. Ripstein, *Force and Freedom*, pp. 1-29; Williams, *Kant’s Political Philosophy*, pp. 52-76. Kant’ın, doğal hukuk öğretisi içerisinde mi değerlendirileceği yoksa bir pozitivist mi olduğu tartışma konusudur. Etik ödevlerin başkalarının, özellikle de hukukun zorlamasıyla gerçekleştirilmesine şiddetle karşı çıkan Kant, pozitif hukuk kurallarının birtakım ahlâk ilkelerine dayanarak eleştirilmesini de kabul etmez. Bu yönüyle hukuki pozitivist olduğu söylenebilir. Buna karşılık hak ve hukuk kavramlarının normatif olduğunu, dolayısıyla hukuk kurallarının sadece ne olacağını değil, ne olması gerektiğini de söylediğini düşünmesi sebebiyle doğal hukukun geleneksel kabullerini sahipleniyor gibi gözükür. Bu açıdan bakıldığında Kant’a göre hukuk kurallarının bir takım akli standartlara uygun olması gerektiği ileri sürülebilir (Wood, *Kant*, s. 216-217). Bu makale açısından söz konusu tartışmanın pek de önemi yok. Bizi burada ilgilendiren husus, Kant’ın ahlâki ve hukuki konularda *a priori* bir takım evrensel, akli ölçütlere başvuruyor olmasıdır.

52 Mitzen, “*Michael Kohlhaas and the Limits of Kantian Reason, Morality, and Law*”, p. 50.

Burada Kleist, hem pozitif hukuk kuralları hem de bütünüyle *a priori* akıl yürütmeye dayalı Kantçı ahlâk ilkeleri için gerekli toplumsal koşulları sorgular. Kohlhaas, eğitilmiş biridir. Fakat kendisini içinde bulunduğu koşullardan kurtaramaması, hikâyeyi öyle bir noktaya taşır ki hem insanın birey olarak kendisini akla dayalı ahlâki kararlar alabilecek ölçüde çevresinden soyutlayıp soyutlayamayacağı, hem de devletin bütünüyle akla uygun yasalar çıkarabilmesi için her türlü koşuldan bağımsız olup olmayacağı tartışmalı hâle gelir. Ahlâki kişilik ile ampirik tecrübe veya kâğıt üzerindeki yasa ile bu yasanın nasıl uygulanacağı arasındaki uyumsuzluk, bu eser aracılığıyla Kantçı ahlâk sisteminin merkezinde yer alan aklın ne kadar sınırlı olduğunu gösterir⁵³.

Kleist, bu tür bir ahlâk anlayışının gerçek hayat koşullarında ne kadar uygulanabilir olduğunu, insanın karşı karşıya kaldığı ahlâki sorunlara kesin bir çözüm getirip getiremeyeceğini sorgulamaktadır. Zira insan hayatında Kant'ın kategorik buyruğunun varsaydığının aksine, öngörülemeyen

pek çok durum söz konusudur. Söz konusu bu durumlar, ödev ahlâki aracılığıyla üstesinden gelinemeyecek kadar karmaşıktır; çok farklı ve girift ilişkilere gebe. Adalet meselesinin gündeme geldiği herhangi bir durum da işte bu tür girift ilişkilerin söz konusu olduğu en önemli durumlardandır. Adaleti salt akli bir mesele olmaktan çıkararak da işte bu giriftliğidir.

Evet, adalet meleği, *Michael Kohlhaas* yazarının dediği gibi belki gökten iner⁵⁴; ama yeryüzündeki serüveni her zaman aklın yolunu takip etmez. Bu da bize adaletin mutlak anlamda gerçekleşmesinin nasıl da “imkânsız bir deneyim”⁵⁵ olduğunu bir kere daha hatırlatır.

53 Mitzen, “*Michael Kohlhaas* and the Limits of Kantian Reason, Morality, and Law”, p. 50-51.

54 Kleist, *Michael Kohlhaas*, s. 36.

55 Jacques Derrida, “Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli”, *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*, Hazırlayan ve Sunuş Aykut Çelebi, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2014, s. 43-133, s. 62.

Kaynakça

- Berlin, Isaiah, **Romantikliğin Kökleri**, Haz.: Henry Hardy, Çev.: Mete Tunçay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Champlin, Jeffrey, “Reading Terrorism in Kleist: The Violence and Mandates of Michael Kohlhaas”, **The German Quarterly**, Vol. 85, No. 4, 2012, pp. 439-454.
- Cummiskey, David, “Justice and Revolution in Kant’s Political Philosophy”, **Rethinking Kant: Volume I**, Ed. by Pablo Muchnik, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2008, pp. 219-242.
- Dellaloğlu, Besim F., **Romantik Muamma**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2002.
- Derrida, Jacques, “Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli”, **Şiddetin Eleştirisi Üzerine**, Hazırlayan ve Sunuş Aykut Çelebi, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2014, s. 43-133.
- Griffiths, Elystan, **Political Change and Human Emancipation in the Works of Heinrich von Kleist**, Camden House, 2005.
- Güriz, Adnan, “Adalet Kavramının Belirsizliği”, **Adalet Kavramı**, Ed.: Adnan Güriz, 2. Baskı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Derneği, 2001, s. 7-37.
- Huch, Ricarda, **Alman Romantizmi**, Çev.: Gürsel Aytaç, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2005.
- Kant, Immanuel, **The Metaphysics of Morals**, Introduction, translation and notes by Mary Gregor, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- Kant, Immanuel, **Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çev.: İoanna Kuçuradi, 3. Baskı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu, 2002.
- Kant, Immanuel, “Toward Perpetual Peace: A Philosophical Sketch”, Immanuel Kant, **Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History**, Edited and with Introduction by Pauline Kleingeld, Trans. by David L. Colclasure, New Haven and London, Yale University Press, 2006, pp. 67-109.
- Kelsen, Hans, **Was ist Gerechtigkeit?**, Wien, Franz Deuticke, 1953.
- Kelsen, Hans, “What is Justice?”, Hans Kelsen, **What is Justice? (Justice, Law and Politics in the Mirror of Science Collected Essays)**, New Jersey The Lawbook Exchange, Ltd. Union, 2000, pp. 1-24.
- Kelsen, Hans, “Adalet Nedir?”, Çev. Ali Acar, **TBB Dergisi**, No: 107, 2013, s. 431-454.
- Kleist, Heinrich von, **Michael Kohlhaas**, Çev.: Necip Üçok, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kleist, Heinrich von, **Michael Kohlhaas**, Çev.: Bilge Uğurlar - Türkis Noyan, 2. Basım, İstanbul, Can Yayınları, 2011.
- Kleist, Heinrich von, **Michael Kohlhaas**, Çev.: Selçuk Ünlü, Konya, Palet Yayınları.
- Kleist, Heinrich von, “Michael Kohlhaas”, Heinrich von Kleist, **Düello (Bütün Öyküler)**, Çev.: İris Kantemir, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 1-85.

- Kuhns, Richard, “The Strangeness of Justice: Reading Michael Kohlhaas”, **New Literary History**, Vol. 15, No. 1, Autumn 1983, pp. 73-91.
- Mehigan, Tim, “‘Betwixt a false reason and none at all’: Kleist, Hume, Kant, and the ‘Thing in Itself’”, **A Companion to the Works of Heinrich von Kleist**, Ed.: Bernd Fischer, Camden House, 2003, pp. 165-188.
- Miller, J. Hillis, “Laying Down the Law in Literature: The Example of Kleist”, **Cardozo Law Review**, Vol. 11, 1989-1990, pp. 1491-1514.
- Mitzen, Lindey Marie, “*Michael Kohlhaas* and the Limits of Kantian Reason, Morality, and Law”, **Department of German and Scandinavian and the Graduate School of the University of Oregon**, 2014.
- Pickard, Henry, “Thinking With Kleist: *Michael Kohlhaas* and Moral Luck”, **The German Quarterly**, Vol. 86, No. 4, 2013, pp. 381-403.
- Ripstein, Arthur, **Force and Freedom (Kant’s Legal and Political Philosophy)**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 2009.
- Schneider, Helmut J., “The Facts of Life: Kleist’s Challenge to Enlightenment”, **A Companion to the Works of Heinrich von Kleist**, Ed.: Bernd Fischer, Camden House, 2003, p. 141-163.
- Sofokles, **Antigone**, Çev.: Ayşe Selen, İstanbul, Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları, 2011.
- Steiner, George, **Tragedyanın Ölümü**, Çev.: Burç İdem Dinçel, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Sterne, Richard, “Reconciliation and Alienation in Kleist’s “Michael Kohlhaas” and Doctorow’s Ragtime”, **Legal Studies Forum**, Vol. XII, No. 1, 1988, pp. 5-22.
- Theisen, Bianca, “Strange News: Kleist’s Novellas”, **A Companion to the Works of Heinrich von Kleist**, Ed.: Bernd Fischer, Camden House, 2003, pp. 82-102.
- Williams, Howard, **Kant’s Political Philosophy**, Oxford, Basil Blackwell, 1983.
- Wood, Allen W., **Kant**, Çev.: Aliye Kovanlıkaya, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2009.
- Zweig, Stefan, **Kendileri ile Savaşanlar (Kleist, Nietzsche, Hölderlin)**, Çev.: Gürsel Aytaç, 5. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.